

PREGLED DIJALEKATA

§14 Dijalekti se središnjeg južnoslavenskog područja tradicionalno dijele na tri narječja – štokavsko, čakavsko i kajkavsko⁹⁴. Čakavski i kajkavski se govori samo u Hrvatskoj, dok se štokavski govori i u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji.

Štokavsko se narječje tradicionalno dijeli na sedam dijalekata – tri novoštokavska (dakle, s četiri nštok. naglasaka i dosljedno provedenim povlačenjima naglasaka poput *lopàta* > *lòpata*) i četiri staroštokavska (s ograničenim povlačenjima naglasaka). Novoštokavski su dijalekti istočnohercegovački, zapadni ikavski i šumadijsko-vojvođanski. Prvi se govori u velikim dijelovima Hrvatske, BiH i Srbije, drugi u Hrvatskoj, BiH i Bačkoj, a treći uglavnom u Srbiji i Vojvodini. Staroštokavski su dijalekti slavonski dijalekt koji se govori uglavnom u Hrvatskoj, istočnobosanski dijalekt koji se govori uglavnom samo u Bosni, smederevsko-vršački u Srbiji, kosovsko-resavski u Srbiji i na Kosovu te zetski (zetsko-južnosandžački) u Crnoj Gori, na Sandžaku i Kosovu. Osim toga, postoji i torlački dijalekt na krajnjem JI Srbije i na Kosovu, koji se katkad broji pod štokavski iako je od ostalih štok. dijalekata dosta različit.

Istočnohercegovački dijalekt je dobio ime po tome što izvorno potječe iz istočne Hercegovine, gdje se još i danas govori, ali je nakon velikih seoba poslije turskih provala u naše krajeve raznesen po širokim prostorima BiH, Hrvatske i Srbije (zbog preseljeničkih govora postoji i alternativno ime istočnohercegovačko-krajiški dijalekat). Tako se taj dijalekat, kojim govore većinom Srbi ali također i Hrvati, Bošnjaci i Crnogorci, osim u

⁹⁴ Najbolji se kratak pregled svih narječja i dijalekata može naći u Brozović & Ivić 1988: 54–99. Od starijih je općih priručnika tu npr. Peco 1978. Za čakavski usp. Lisac 2009 ili Šimunović 2011, a za kajkavski Lončarić 1996. Najviše je literature dostupno za štokavski. Klasični su tu radovi, i dalje korisni premda u nekim pogledima zastarjeli, Ivić 1956 (najnovije izdanje 2001³) i Ivić 1958 (izvorno na njemačkom, u prijevodu – Ivić 1994a), koji obrađuju štokavsko narječje općenito. Noviji su radovi sastavljeni uglavnom po etničkom ključu i stavljaju naglasak npr. na hrvatske (Lisac 2003) ili srpske (Okuka 2008, Ivić 2009) štokavske dijalekte.

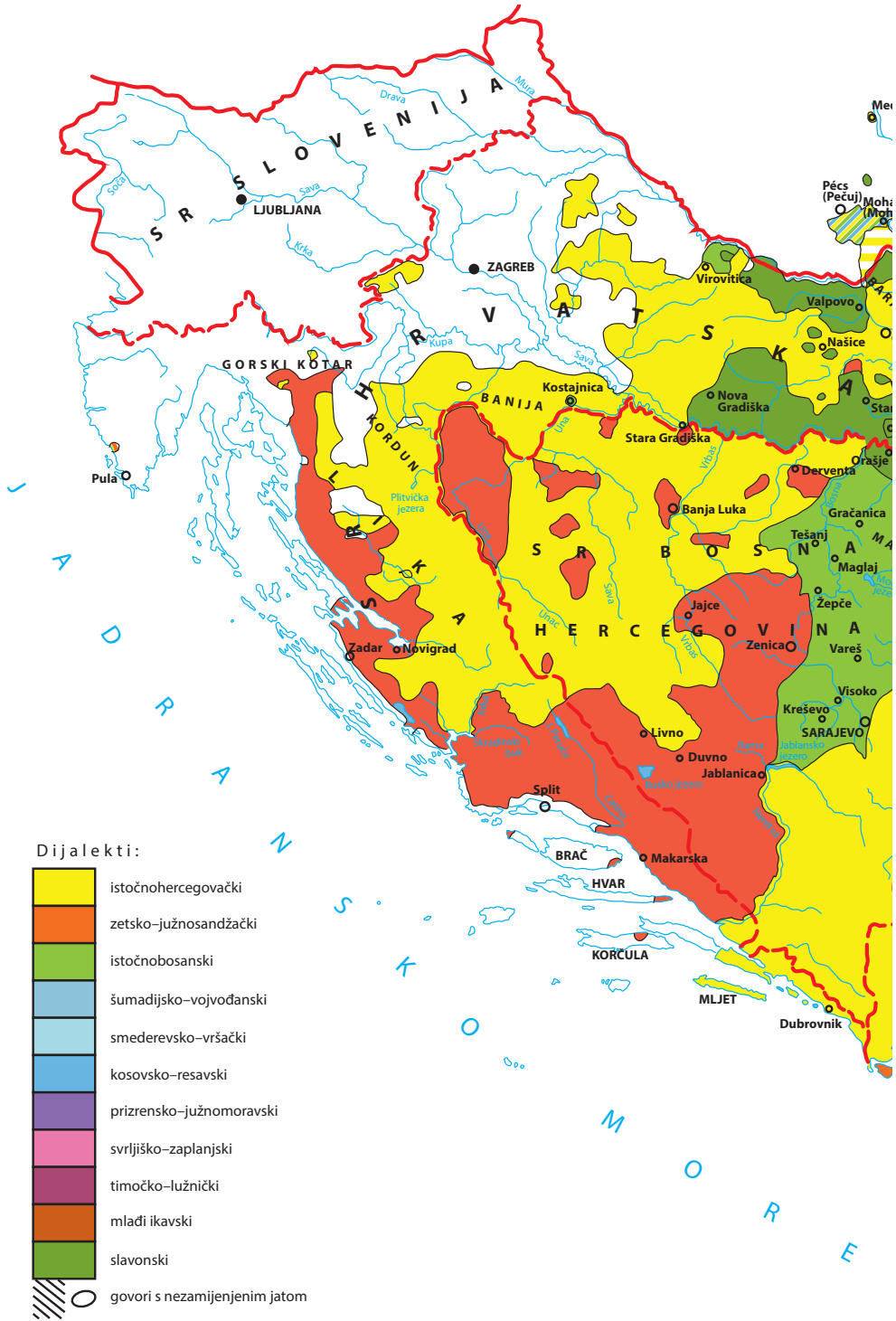
istočnoj Hercegovini govori još u Hrvatskoj južno od Neretve (dakle, npr. u Dubrovniku, obuhvaćajući i jugoistočni dio Pelješa i Mljet), gdje je također autohton a ne preseljenički, u sjevernoj Dalmaciji (Knin, zaleđe Šibenika i Zadra), Lici (ispremiješan s čakavskim i zapadnim ikavskim), na Kordunu i Baniji, u enklavi na Žumberku, te u širokom unutarnjem pojasu kontinentalne Hrvatske malo (sjevero)istočno od Zagreba (na Bilogori) pa skoro do granice s Vojvodinom. Iherc. dijalektom u Hrvatskoj u velikoj mjeri govore (odnosno govorili su prije 1995) Srbi⁹⁵. Izvan granica Hrvatske nalazimo ga još u S i SZ Bosni (pomiješan sa zapadnim ikavskim), u S i SZ Crnoj Gori i u JZ Srbiji.

Zapadni ikavski (bosansko-dalmatinski) dijalekt se u Hrvatskoj govori sjeverno od Neretve i između obale i granice s BiH (dakle, u Dalmatinskoj zagori) na sjever sve do granice s Iherc. na Krki i Perući. Odatle se uz obalu i u neposrednom zaleđu obale taj dijalekt, ispresijecan čak. džepovima, govori sve do područja malo južno od Novog Vinodolskog, gdje prodi i u ličko zaleđe, pomiješan s Iherc. Osim toga, zapadni ikavski se govori u preseljeničkim džepovima na južnim otocima (Šolta, Brač, Hvar, Korčula) i u jednom džepu u središnjoj Slavoniji, a izvan granica Hrvatske na matičnom području zapadne Hercegovine i središnje Bosne, te u SZ Bosni (Bihać i oko Une) i drugim džepovima u SZ i S Bosni (unutar Iherc. dijalekta), kao i u Bačkoj (tj. na SZ Vojvodine) uz granicu s Mađarskom (njime govore, npr. u Subotici, Bunjevci, odnosno bački Hrvati).

Staroštokavski slavonski dijalekt se, usprkos imenu, ne govori u čitavoj Slavoniji niti samo u Slavoniji. On obuhvaća širok pojas uz rijeku Savu (na istok od Stare i Nove Gradiške), gotovo skroz do granice s Vojvodinom i mali dio južno od Save, u bosanskoj Posavini (oko Orašja). Narodni naziv za ovaj dijalekt i njegove govornike u slavonskom dijelu je šokački i Šokci. Ondje nalazimo starije naglaske poput *lopàta*, *letī* i sl. (prema nštok. *lòpata*, *lètī*). Slavonski se dijalekt također nalazi u nekoliko džepova u središnjoj Slavoniji (unutar Iherc. dijalekta), u Podravini, u sjevernom dijelu hrvatske Baranje (uz granicu s Mađarskom, veći južni dio hrv. Baranje je Iherc.), u nekim džepovima u Mađarskoj i niz tok Dunava s obiju strana hrvatsko-srpske granice. Ovim dijalektom govore isključivo etnički Hrvati.

Na staroštokavski se slavonski dijalekt nadovezuje staroštokavski istočno-bosanski dijalekt, kojim govore uglavnom muslimani i katolici starosjedioci

⁹⁵ O dijalektologiji vezano uz ratovima uzrokovane migracije krajem 20. st. (ne samo u Hrvatskoj nego i u BiH i Srbiji) vidi npr. Okuka 2008.

na području istočne središnje i sjeverne Bosne⁹⁶. Istočnobosanski se, osim toga, govori i u iseljeništvu (npr. u Kostajnici i oko Virovitice⁹⁷), a danas su mnogi njegovi dijelovi već ponovoštokavljeni.

Staroštokavski zetski dijalekt, u kojem je u velikoj mjeri očuvano staro nepomaknuto mjesto naglasaka, se govori u velikom dijelu JI Crne Gore od Boke kotorske (gdje njime govore i bokeljski Hrvati) pa do granice sa Srbijom, gdje prelazi u južni Sandžak i dijelom i na SZ Kosova.

Novoštokavski šumadijsko-vojvođanski dijalekt se govori na kompaktnom području Šumadije i većeg dijela Vojvodine, a u Hrvatskoj na manjem području na krajnjem istoku (npr. u Iloku). Između šumadijsko-vojvođanskog i kosovsko-resavskog dijalekta se ukotvio (na jug i sjeveroistok od Beograda) smederevsko-vršački staroštokavski dijalekt koji čini svojevrsan prijelaz između prethodnih dvaju dijalekata.

Kosovsko-resavski dijalekt se izvorno govorio samo na Kosovu, gdje je prije obuhvaćao i veće područje nego danas (tj. donedavno), no kasnije je migracijama raznesen na velike dijelove južne, središnje i sjeveroistočne Srbije, dok su njegove govornike, etničke Srbe, na području Kosova u velikoj mjeri zamijenili Albanci.

Što se tiče torlačkoga na jugu Kosova, i u južnoj i jugoistočnoj Srbiji, taj balkanizirani dijalekt predstavlja prijelaz prema bugarskom i makedonskom (među ostalim i svojim slobodnim dinamičkim naglaskom bez razlikovnog tona i kvantitete), a danas je strukturalno dosta različit od štokavskih govora, iako ga se katkada broji među štokavske govore. Torlački se dijeli na najveći prizrensko-južnomoravski dijalekt i na manji svrljiško-zaplanjski i timočko-lužnički dio.

§15 Prema tradicionalnoj podjeli, tri su velika čakavska dijalekta, kojima je glavna razlika odraz jata. Na jugu je ikavski južnočakavski, koji se prostire na uskom obalnom području od Omiša do sjeverno od Zadra (ispresijecan nštok. zapadnim ikavskim) i na otočnom području od sjeverozapadnog Pelješca i Korčule do Kornata i Pašmana. Kao preseljenički govor se Jčak. govori(o) i u SZ Istri⁹⁸. Zatim slijedi srednjoločakavski (s

⁹⁶ Istočnobosanski dijalekt ima pomalo nesretan naziv, budući da nije riječ o dijalektu istočne Bosne (tj. Podrinja – gdje se govori istočnohercegovački dijalekt). Iz toga razloga Okuka (2008: 296) tradicionalni Brozovićev naziv *istočnobosanski* zamjenjuje nazivom *srednjobosanski dijalekt*.

⁹⁷ No u ijekavskim šćakavskim staroštokavskim govorima oko Virovitice nalazimo, recimo, naglasak poput *imenā/imènā* < *imenā (§252, 263), što je tipično za slavonski a ne za Ibos. dijalekt (Lončarić 2005: 371, 375).

⁹⁸ Danas tih čakavskih govora u starom obliku, čini se, više nema ili su pred izumiranjem zbog talijanizacije koja je provedena u prvoj polovici 20. st., kao i zbog drugih

DIJALEKTOLOŠKA KARTA ČAKAVSKOG NARJEČJA

Autor: Dalibor Brozović

Čakavsko narječje (prema: Brozović & Ivić 1988)

ikavsko-ekavskim odrazom jata tipa *belo mliko*) koji se govori na otočnom području od Dugog Otoka i Ugljana do Unijâ, južnog i srednjeg Lošinja i Krka, na obali u južnom dijelu Hrvatskog primorja i zaleđu, u dva džepa u središnjoj i SI Istri (na granici sa Slovenijom) te u unutrašnjosti u džepovima u Lici, Gorskom kotaru i sve do područja jugozapadno od Karlovca, gdje se susreće s kajkavskim. Sjevernočakavski ekavski dijalekt se govori na sjevernom dijelu Lošinja, na Cresu, sjevernom dijelu Hrvatskog primorja, u široj okolici Rijeke, na sjeveroistočnoj istarskoj obali od Rijeke do Raškog zaljeva i u dijelovima središnje Istre. Tu je riječ o starosjedilačkim govorima. Granica između srednjočak. i Ščak. može biti i različita vodimo li se naglasnim kriterijima, tj. razlikom sjevernog *gîne, stârî* i južnog *gîñě, stârî* (§140), no ovdje se provizorno držimo tradicionalne jatovske podjele. Osim tih triju glavnih dijalekata, još se izdvajaju lastovski dijalekt na otoku Lastovu (sa specifičnim jekavskim odrazom jata zahvaljujući dugotrajnim kontaktima s Dubrovnikom), preseljenički miješani čakavsko-štokavski jugozapadnoistarski dijalekt (u JZ Istri – na obali između Raškog zaljeva i do malo ispod Novigrada sa širokim unutrašnjim prostorom) i buzetski dijalekt na sjeveru Istre, na granici sa Slovenijom, koji, zbog svog položaja (pogotovo u sjevernijim govorima), ima sličnosti sa slovenskim dijalektima (§123).

§16 Kajkavsko se narječje tradicionalno dijeli na šest dijalekata⁹⁹. Otprilike od Zagreba na sjever preko Hrvatskog zagorja pa do Međimurja se prostire zagorsko-međimurski dijalekt. Na uskom potezu otprilike od Samobora do područja zapadno od Varaždina se nalaze i naglasno najarhaičniji kajk. govori bez ikakvih retrakcija, tj. s naglaskom tipa *žěñă, glāvă* (§336). Na SZ kajkavskog područja se prostire križevačko-podravski dijalekt, koji obuhvaća široko područje koje graniči s nštok. Iherc. dijalektom (i ima tri Iherc. džepa unutar sebe) – široki pojas u zapadnoj Podravini, područje oko Vrbovca, Križevaca pa zapadno do Zeline te područje na jugu oko Čazme. Tamo nalazimo naglasno inovativne kajk. dijalekte – u Podravini s naglaskom ograničenim na zadnja dva sloga i bez tonskih opozicija¹⁰⁰ a u križevačkim govorima s promijenjenim tonskim vrijedno-

faktora kao što su urbanizacija i napuštanje selâ (hvala Davidu Mandiću na informacijama). Svakako bi na tom području trebalo što prije istražiti ono što je još ostalo od tih starih govora.

⁹⁹ Usp. npr. Brozović & Ivić 1988: 92–93. Za drugačiju/detaljniju podjelu usp. Lončarić 1996: 141–148.

¹⁰⁰ To što je danas podravski naglasak ograničen na zadnja dva sloga ne znači da je beznačajan povijesno gledano, kako bi se moglo pomisliti, jer distribucija dugih slogova nije uvijek predvidljiva/trivijalna. Npr. osnovno kajk. *čistiš – nōsiš – sadiš* u Podravini ostaje očuvano kao *čistiš – nōsiš – sadiš* i sl. (s druge strane, prema osnovnom kajk. G. *jăgode – sramotě* u Podravini nalazimo ujednačeno G. *jagodě – sramotě*). Stoga se i u

stima tipa *měso* > *měso* i *sūša* > *sūša* (§329). Turopoljsko-posavski dijalekt se prostire na širokom području koje ide na sjever do Zagreba, na zapad skoro do Karlovca, na jugu do Petrinje, na istoku do Kutine i prema Jasenovcu. Prigorski dijalekt jugozapadno od Zagreba (oko Karlovca, Ozlja itd.) pokazuje izrazite veze sa srednjočak. dijalektom te njegovo smještanje u kajkavski treba shvatiti uvjetno. Općenito su, kao što je poznato, očite izrazite veze kajkavskoga sa slovenskim dijalektima – kajkavski sa slovenskim dijeli neke vrlo stare naglasne inovacije (§309–310) te predstavlja svojevrsan most između štokavskoga prema slovenskom iako su u seobama nakon turskih provala zatrti prijelazni kajkavsko-štokavski govori (§27).

Preostala se dva dijalekta, koja se tradicionalno svrstavaju među kajkavske, mogu samo vrlo uvjetno smatrati kajkavskima (osim što se tiče istočnogoranskoga). Donjosutlanski dijalekt – zapadno od Zagreba, stiješnjen između Slovenije, žumberačkog štok., prigorskog i zagorskog dijalekta – je zapravo preseljenički čakavski ikavski dijalekt (što se jasno vidi i u akcentuaciji) koji je tek naknadno kajkaviziran. Goranski je pak dijalekt u Gorskom kotaru stvarno kajkavski samo na svom manjem istočnom području (Lukovdol, Severin na Kupi), dok je veći zapadni dio (Delnice, Fužine, Čabar itd.) zapravo genetski gledano slovenski dijalekt (tj. genetski i povijesno pripada skupini dijalekata koju danas zovemo »slovenskim«¹⁰¹, što se jasno očituje u akcentuaciji¹⁰².

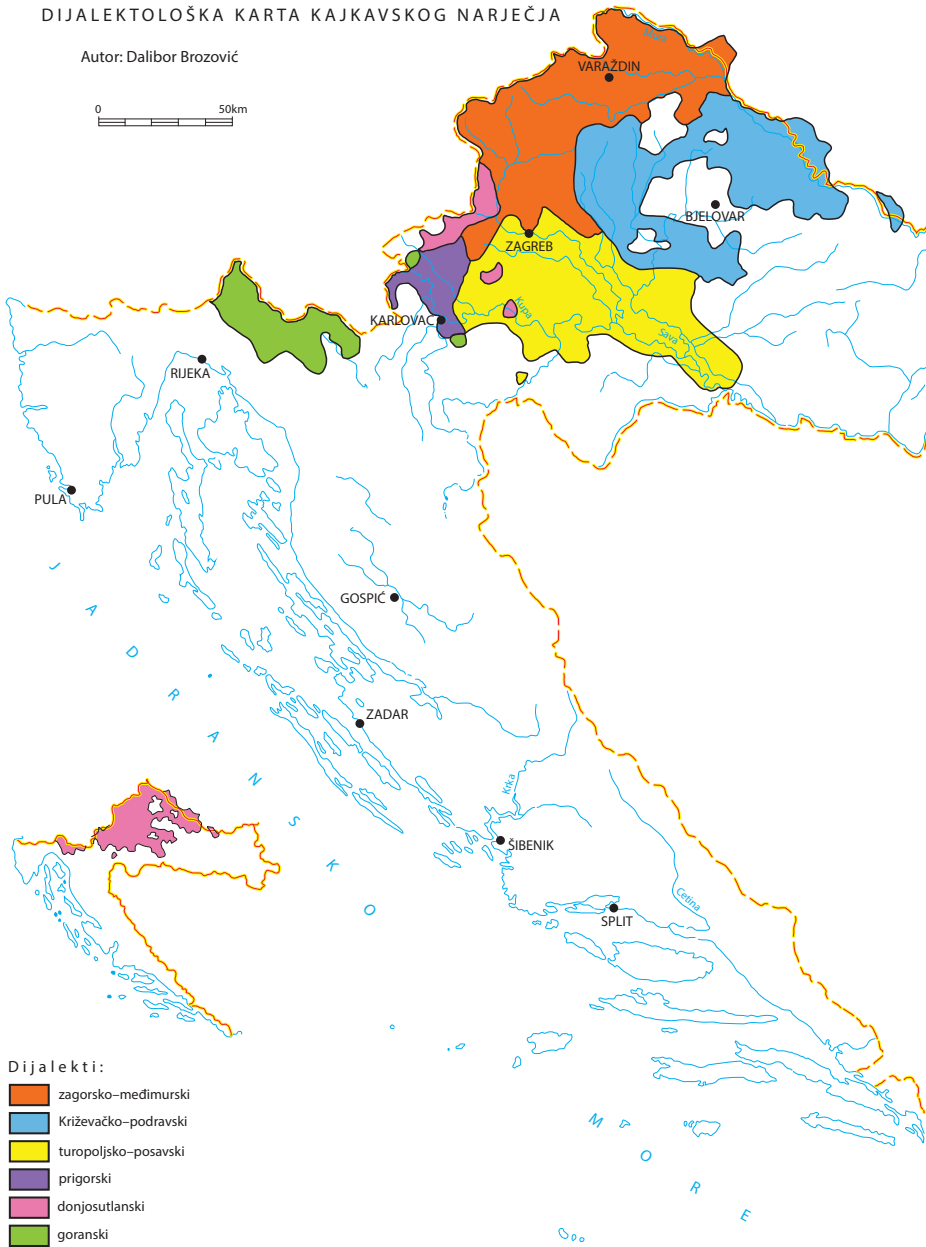
ovoj knjizi razmjerno često upotrebljavaju podaci iz podravskih govora kada su od koristi.

¹⁰¹ To je posljedica naseljavanja iz Kranjske u 17. st., pri čemu su se, izgleda, bar dijelom u Gorski kotar vraćali u međuvremenu slovenizirani potomci goranskih izbjeglica u Sloveniju iz 16. st. (usp. Finka 1974: 32, Lončarić 1996: 54). Čini se da zapadnogoranski slučaj treba razlikovati, primjerice, od gornjosutlanskoga, bednjanskoga ili zapadnomedimurskoga, gdje prisutnost tipičnih slovenskih karakteristika (kao što je progresivni pomak cirkumfleksa – §123 – ili u gornjosutlanskom duženje neposljednjege sloga – §110) nije posljedica doseljavanja nego dijalekatskoga kontinuuma, tj. veće sličnosti rubnoga kajkavskoga sa susjednim slovenskim, nego što je to slučaj kod kajk. govora dalje od granice. No u takvim se slučajevima »slovenske karakteristike« iskazuju na tipičan rubni kajk. način, što, izgleda, nije slučaj u zapadnom Gorskom kotaru. Sličan rubni položaj u odnosu na kajk. ima sln. panonski dijalekt s druge strane granice (npr. §128–132). Što se tiče zapadnogoranskoga, usp. pak sa slovenske strane granice Dragatuš, koji Tine Logar (FO: 133, 135) opisuje kao miješani slovensko-hrvatski govor, u kojem izostaju neke tipično slovenske naglasne odlike kao što su duženje u riječima tipa *lipa* ili progresivni pomak cirkumfleksa u riječima kao *jěsen* (usp. knjž. sln. *lipa*, *jesěn*).

¹⁰² O tome vidi sad Pronk 2010 i Šekli 2013a: 35–39.

DIJALEKTOLOŠKA KARTA KAJKAVSKOG NARJEČJA

Autor: Dalibor Brozović

Kajkavsko narječje (prema: Brozović & Ivić 1988)